

УДК 340.12(477)

А. В. Дзевелюк

М. Ю. ЧИЖОВ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВОЗНАВСТВА ТА ПРАВОЗНАВСТВА

Сучасний правовий розвиток України пов'язаний не тільки з використанням досягнень західної цивілізації. Все більшої актуальності набуває звернення до власної науково-правової спадщини. У зв'язку з цим величезне значення має дослідження науково-правової творчості вітчизняних вчених-юристів дорадянського періоду. Актуальність теми обумовлена також необхідністю заповнення прогалів у знаннях про минуле вітчизняної правової думки, у вивченні історії формування та розвитку українського правознавства в їх значимості для сучасності.

Тема цієї роботи є актуальною ще й тому, що присвячена теоретико-методологічній правовій спадщині несправедливо забутого вітчизняного правознавця доктора державного права, ординарного професора Миколи Юхимовича Чижова (1853–1910). М. Ю. Чижев походить із дворянської родини. Початкову освіту здобув у Ярославській духовній семінарії. У 1876 р. він закінчив юридичний факультет Варшавського університету і за роботу «О происхождении права» отримав наукову ступінь кандидата. З 1876 по 1879 р. працював секретарем і помічником бібліотекаря у тому ж університеті. З 1881 р. вчений — приват-доцент Імператорського Новоросійського університету, з 1882 р. — штатний доцент, з 1885 р. — екстраординарний професор, з 1893 р. — ординарний професор, а з 1907 р. — заслужений професор кафедри енциклопедії права та історії філософії права того ж університету. М. Чижев не раз був у наукових закордонних відрядженнях. Так, з жовтня 1879 р. протягом року він слухав лекції Фішера, Шерера, Штрауса в Гейдельбергу, Зома і Меркеля у Страсбурзі, Гольцендорфа в Мюнхені, Штейна у Відні, а з липня 1882 р. до 1 січня 1884 р. вивчав викладання юридичних наук, переважно енциклопедії і історії філософії права, в Берліні, Парижі та Страсбурзі. На становлення наукових поглядів сильно вплинув Лоренц фон-Штейн, який керував підготовкою його магістерської дисертації. У 1891 р. отримав ступінь доктора державного права за монографією «Право и его содержание по учению Лоренца фон-Штейна» [1; 2].

Звернення до спадщини М. Чижова, аналіз творчого шляху і праць вченого дозволяють зробити певні висновки про процес формування та розвитку правознавства в Південній Україні. З ім'ям М. Чижова в певній мірі пов'язано також вивчення загальнотеоретичного правознавства в Імператорському Новоросійському університеті. Проте ідеї вченого дотепер не стали предметом самостійного дослідження.

Мета даного дослідження — аналіз поглядів М. Чижова на такі наукознавчі питання, як система суспільних наук, її основні галузі, співвідношення суспільствознавства, державознавства і правознавства.

Згідно з М. Чижовим, оскільки право є соціальним явищем, наука про право

повинна бути поставлена у зв'язок з наукою про суспільне життя людей, тобто суспільствознавство, яке займається дослідженням законів співіснування та наступності суспільних явищ [3, 4].

На думку М. Чижова, критеріями класифікації суспільних (соціальних) наук є вид соціальних явищ і функції суспільного організму. Як вважає вчений, у суспільному житті людей чітко виділяються три категорії потреб: 1) матеріальні потреби; 2) потреби духовні; 3) потреба в регулюючому елементі, що встановлює зовнішній порядок у громадському союзі людей, потреба в центральній силі (влади), що діє в інтересах цього порядку. Задоволення зазначених потреб спричиняє три види соціальних явищ: економічні, духовні у великому значенні і політичні явища. Згідно з трьома групами соціальних явищ, суспільний організм має три функції — економічну, інтелектуальну у великому значенні і політичну. Відповідно до цих трьох функцій М. Чижов встановлює три головні «відділи» суспільствознавства:

1) науку, яка досліджує закони економічного життя суспільства (політична економія чи наука народного господарства);

2) науку, яка досліджує закони розумових, моральних, естетичних, релігійних та інших явищ суспільного життя, іншими словами, що розкриває «закони явищ, які відносяться до стану наукового знання в суспільстві, до положення релігійних вірувань у суспільстві, до сукупності керівних засад або принципів суспільства, які відомі під назвою моральності, і до стану мистецтва і виховання в суспільстві» (інтелектуальні науки);

3) науку, яка вивчає закони, що керують «явищами, що стосуються діяльності регулюючого елемента в суспільстві, встановлюючи між частинами соціального організму зовнішній порядок» (наука про державу або державознавство) [3, 4–5].

Таким чином, наука про державу, поряд з політичною економією та інтелектуальними науками, визнається М. Чижовим самостійною гілкою науки про суспільство. Як така вона виділяється на підставі особливості досліджуваних нею явищ і відносин.

Більш того, державознавство, на думку вченого, «крім законів, запозичених ним з інших наук, має свої закони, а саме, закони, що відносяться до діяльності регулюючого початку суспільства (авторитет, влада в суспільстві, державі). Ця діяльність може бути звернена державою або на свою власну організацію або на здійснення в реальному житті суспільства ідеї державної організації за допомогою різних заходів» [3, 5]. Отже, звідси, за М. Чижовим, існує два види діяльності регулюючого початку в державі і, відповідно, єдина і ціла наука про державу розпадається на дві великі групи («відділи»): 1) наука державного устрою; 2) наука державного управління.

При цьому наука державного устрою вивчає «закони зовнішньої організації регулюючого початку в людському суспільстві, куди входить розгляд тих форм, в яких втілюється влада законодавча, урядова, судова в державі, розгляд органів, через які діють ці влади, а також принципове становище індивіда по відношенню до держави та її органів» [3, 5].

Наука державного управління є вченням «про закони, якими керується дер-

жавний початок у своїй діяльності щодо суспільства» [3, 6]. Необхідність даного початку обумовлена тим, що для виконання свого призначення «державна має вживати відомих заходів, необхідних цілям держави, і давати напрямок всього життя в державі» [3, 6].

До предметів діяльності держави М. Чижев відносить такі: 1) визначення положення і відносини самостійної держави до інших таких же держав (міжнародні відносини); 2) підтримувати самоврядування держави за допомогою фізичної організованої сили (військо); 3) визначення господарських умов існування держави (фінанси); 4) встановлення порядку між соціальними елементами на підставі відомих норм, визначення і охорона суспільних відносин за допомогою відомих правил та установ (право);

5) сприяння всебічного розвитку та добробуту громадян (внутрішнє управління). Крім того, держава має певні відносини з церквою. Кожна з відокремлених шести сфер державного життя є, за М. Чижевим, змістом особливої самостійної гілки науки державного управління: наука про міжнародні відносини, наука про військовий побут, наука про державне господарство, наука права, наука внутрішнього управління (або наука про міліцію) і наука про церковний побут. Таким чином, хоча наука права, за М. Чижевим, є самостійною комплексною наукою («зрозуміти право — справа *правознавства*, яке розділяється на стільки гілок, скільки є видів права» [2, 7], вона поряд з вказаними науками розглядається вченим як частина науки про державу.

На наш погляд, таке визначення співвідношення правознавства з державознавством базується на характері праворозуміння М. Чижева, що виходить із тісного зв'язку становлення і функціонування права з державою. Так, на його думку, «право, як сукупність обов'язкових норм, що регулюють і охороняють зовнішні взаємні людські відносини, є продукт діяльності регулюючого початку в державі (прояв верховного політичного чи громадського авторитету, влади), образом прав під впливом різноманітних суспільних явищ» [3, 6–7]. Головною правовизначною силою вчений вважає державу. Він констатує, що регулююча сила держави проявляється двояко: як у створенні права, так і в реалізації права. Вид діяльності держави, спрямований до створення норм, відрізняється від інших видів тієї ж діяльності та утворює самостійний організм, під ім'ям правознавства або науки права.

Все сказане приводить нас до **висновку**, що співвідношення науки про суспільство (суспільствознавства), науки про державу (державознавства) і науки права (правознавства) визначається М. Чижевим своєрідно і в узагальненому вигляді полягає в такому: на підставі специфічності досліджуваних явищ і відносин державознавство, поряд з політичною економікою та інтелектуальними науками, виділяється у самостійну гілку науки про суспільство, а правознавство — як частина науки про державу, точніше, частина «відділу» науки про державу, яка називається вченим наукою державного управління.

Література

1. Бабкін В. Д., Усепко І. Б. Чижев Микола Юхимович // Апологія української юридичної

- думки / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К., 2002. — Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. — С. 222–224.
2. Самодурова В. В. Чижев Микола Юхимович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. слов. — О., 2000. — Т. 4. — С. 355–357.
3. Чижев П. Введение в изучение права (Энциклопедия права): Заметки Ординарного Профессора Императорского Новороссийского Университета П. Е. Чижева. — О.: Тип. «Русской Речи», 1908. — 274 с.

УДК 342.925

П. В. Вовк

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТАДІЇ СУДОВОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина належить до найважливіших функцій держави. Конституцією України визначено, що права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної діяльності, їх закріплення та забезпечення є головним обов'язком держави.

Реалізація цієї конституційної норми залежить від формування та ефективного функціонування інститутів публічної влади, одним з яких є адміністративна юстиція. Її запровадження та функціонування спрямоване на вдосконалення юридичних засобів захисту прав і свобод громадян. Інститут адміністративної юстиції є не лише складовою процесу формування України як правової держави, а й важливою умовою забезпечення захисту суб'єктивних прав громадян у сфері діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування при реалізації останніми владних управлінських функцій.

В Україні у зв'язку із намаганнями належним чином забезпечити державними гарантіями зазначені у Конституції України пріоритети і досягти рівня правової держави доктринально запропоновано запровадження адміністративної юстиції як форми судового захисту прав і свобод громадян [1, 9–10]. Реалізація доктринальних положень відбулася шляхом відтворення у чинному законодавстві. Так, ч. 1 ст. 55 Конституції України [2] передбачено гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Ця конституційна норма конкретизована у Законі України «Про судочину України» [3], яким визначено, що реалізація судової влади відбувається шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Статтею 19 цього ж Закону встановлено, що адміністративні суди є спеціалізованими судами у системі судів загальної юрисдикції. Судовий адміністративний процес як процесуальна форма відправлення правосуддя адміністративними судами регламентований Кодексом адміністративного судочинства України (далі — КАС України) [4]. Ним передбачено вирішення адміністративних справ у судах